

УДК 39(477.7)(063)
ПЗ2

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Одеського національного морського університету
(протокол №10 від 26 квітня 2021 р.)

Відповідальний редактор:

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Бажан О. Г., кандидат історичних наук, доцент (Київ)
Бачинська О. А., доктор історичних наук, професор (Одеса)
Єнаке Дж. (Enache G.), доктор історії, професор (Галац, Румунія)
Котляр Ю. В., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)
Кушнір В. Г., доктор історичних наук, професор (Одеса)
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор (Київ)
Петренку А. (Petrencu A.), доктор історичних наук, професор (Кишинів,
Республіка Молдова)
Преуту Хр. (Preutu C.), доктор історії, професор (Бухарест, Румунія)
Реєнт О. П., доктор історичних наук, професор (Київ)
Савельєва І. В., доктор економічних наук, професор (Одеса)
Тригуб О. П., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)
Тулуш А.-В. (Tulus A.-V.), доктор історії, професор (Галац, Румунія)
Тюрменко І. І., доктор історичних наук, професор (Київ)

Редактори-упорядники:

Гогуленко О. П., Дзинглюк О. С., Шевальє С. Б.

Рецензенти:

Савченко В. А., доктор історичних наук, доцент (Одеса)
Діанова Н. М., доктор історичних наук, професор (Одеса)

Позиція редакції може не збігатися з думкою авторів.
Усі права застережені. Передруки та переклади можливі за згодою авторів.

ПЗ2 Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та
релігійний виміри : збірник наукових праць. Вип. 8 / відп. ред.
М. І. Михайлуца. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. – 480 с.

ISBN 978-966-289-503-2

Збірник наукових праць приурочено до 30-річчя незалежності України і присвячено історії Півдня України та Подунав'я у різні періоди та епохи, українській культурі та духовності сусідніх етнокультур, історії православ'я та інших конфесій, міжнародним і міжрегіональним зв'язкам, мовознавству тощо. До збірника увійшли наукові статті, виступи та матеріали круглого столу «Становлення державної незалежності: історична практика й історична пам'ять (кінець ХХ ст. – 1-а чверть ХХІ ст.)», а також матеріали VIII Міжнародної наукової конференції, що відбулися у м. Одесі 4–5 червня 2021 р.

Видання розраховане на вчених-істориків, краєзнавців, мовознавців, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та духовністю від минулого до сучасності.

УДК 39(477.7)(063)

ISBN 978-966-289-503-2

© Одеський національний
морський університет, 2021

Збірник наукових праць видано за підтримки
голови Одеської обласної державної адміністрації,
Почесного громадянина м. Одеси та Одеської області
Сергія Рафаїловича Гриневецького

**Враховуючи важливість і значущість історичної події
в українському державотворенні – 30-річчя незалежності
України, організатори і співорганізатори висловлюють
сердечну вдячність за розуміння проблем науковців**

Вітаю організаторів та учасників VIII Міжнародної конференції «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» і круглого столу «Становлення державної незалежності: історична практика й історична пам'ять (кінець XX ст. – 1-а чверть XXI ст.)».

Передбачувано, що ця наукова подія відбувається саме в нашому регіоні, адже Одещина є феноменом щодо національного та конфесійного складу населення (представники ста тридцяти трьох різних народів та понад сорока конфесійних напрямків поєднали тут свої долі), унікальною своєю гуманітарною та соціальною сферами, найпотужнішим в Україні культурно-мистецьким та туристичним потенціалом, інтелектуальний капіталом.

Коло проблемних питань та наукові інтереси учасників досить широкі та цікаві: історія народів та етносів Півдня України у контексті різних політичних систем та режимів; мовні аспекти та взаємовпливи; духовність, традиції та обрядовість української та різних етнокультур; історія та доля конфесій у регіоні; дослідження ролі архівів, музеїв та виставок у збереженні та популяризації культурно-історичної спадщини; краєзнавство, природні, соціально-економічні та культурно-історичні складові тощо.

У цьому контексті буде доречно розглянути також знакові історичні події та аспекти, які пов'язані безпосередньо з Одеським регіоном за часи незалежності, зокрема створення Єврорегіону Нижній Дунай і пов'язані з цим мовно-культурні процеси; міжрегіональні угоди про співробітництво в торгово-економічній, науково-технічній і гуманітарно-культурній сферах між Одеською областю та регіонами різних країн тощо.

До того ж у рік святкування 30-річчя незалежності України Одещина відзначає ряд знакових для своєї історії дат, що заслуговують на увагу дослідників: 80 років від початку героїчної оборони Одеси від фашистських загарбників, 275 років від часу заснування міста Вилкове Ізмаїльського району та 200 років м. Болград; 25 років з дня відкриття дитячого реабілітаційного центру «Будинку з ангелом», 150 років від дня народження Петра Столярського тощо.

Наразі попри ситуацію, яка склалася сьогодні у світі із пандемією COVID-19, організатори прийняли конструктивне рішення не переривати науковий процес, не зупиняти систему обміну міжнародним науковим досвідом. Впевнений, що дистанційний формат конференції відкриє нові можливості щодо представлення наукового доробку учасників у світі та гідного визнання досягнень, при цьому залишаючись у безпеці. Адже здоров'я – це головний пріоритет.

Висловлюю надію, що науковий внесок міжнародної конференції «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» сприятиме становленню Одеської області як регіону високого рівня життя в умовах гармонійного поєднання розбудови економіки із розвитком науки і культури.

Сергій ГРИНЕВЕЦЬКИЙ,
голова Одеської обласної державної адміністрації,
Почесний громадянин м. Одеси та Одеської області

ЗМІСТ

БАБЕНКО Л.Л.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І НАУКОВІ РЕФЛЕКСІЇ КІНЦЯ
1980-х – 1990-х рр. НА РОЗСЕКРЕЧЕННЯ АРХІВНО-
КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ РЕПРЕСОВАНИХ ГРОМАДЯН..... 13

БАБІЧ О.В.

ПІДПІЛЛЯ І ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ В ОДЕСІ (1941–1944 рр.):
СКЛАД ТА ЕТАПИ ДІЯЛЬНОСТІ 20

БАЖАН О.Г., ЗОЛОТАРЬОВ В.А.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЙНУ ПОБУДОВУ
СТРУКТУРНОГО ПІДРОЗДІЛУ НКВС НА ОДЕЩИНІ
НАПЕРЕДОДНІ ТА В ЧАСИ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 27

БАЧИНСЬКА О.А., КАЮК С.

ЗАДУНАЙСЬКІ КОЗАКИ НА ЗЕМЛЯХ
ВСЕЛЕНСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ (В СТАМБУЛІ)
В КІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ ст..... 32

БОБІНА О.В.

КОРЕЙЦІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ 37

БОНДАРЕНКО И.В., КВАША Т.Г.

ЭКСТРА- И ИНТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ
ФОРМИРОВАНИЯ ОНОМАСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ЯЗЫКА..... 41

БОНЬ О.І.

ОЛЕКСА ВАРАВВА І ОДЕСЬКА КІНОФАБРИКА..... 49

ВІНЦКОВСЬКИЙ Т.С.

ОРГАНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНИЦЬКОГО ПРОСТОРУ
В СЕРЕДОВИЩІ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
СІМФЕРОПОЛЬСЬКОЇ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ»)..... 58

ВУКОВИЧ Л.

ЛЮДВИГ МИХАЙЛОВИЧ ДЕ-РІБАС В ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОЇ
КНИГОЗБІРНІ (ДО 155-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)..... 64

ГЕРАСИМЕНКО В.В.

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА МІСЬКИХ ГОЛІВ ОДЕСИ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.
(НА ОСНОВІ ПРОПОЗИЦІЙ ТА РІШЕНЬ МІСЬКОЇ ДУМИ)..... 69

ГОГУЛЕНКО О.П.

ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІМЕННИКА
В АНТРОПОНОМІНАЦІЯХ ПАНАСА МИРНОГО 75

8. Курилович Е. Положение имени собственного в языке/ Е.Курилович. Положение имени собственного в языке//В кн.: Очерки по лингвистике. М., 2002. 267 с.
9. Дж. Милль. Система логики силлогистической и индуктивной. Изд-во Ленанд, 2011. 832 с.
10. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В.Суперанская. М., 1973. 320 с.

УДК 94(477)«192/193»:[791.62:061(477.74)]

ОЛЕКСА ВАРАВВА І ОДЕСЬКА КІНОФАБРИКА

О.І. БОНЬ,

канд. іст. наук, доц.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

(Україна)

Українська гуманітарна інтелігенція була головним рушієм українського культурного відродження 1920 рр. Саме вона стала згодом об'єктом сталінських репресій у період зростання жорсткого ідеологічного диктату та репресій радянських каральних органів. Український «червоний ренесанс» 1920 р скориставшись політикою «українізації», обходячи чи пристосовуючись до ідеологічних установок більшовицького режиму, поширився у всіх галузях культури. Особливо цікавою і плідною була праця інтелігенції у галузі кіно. Це було пов'язано також із існуванням самостійної від московського центру у 1922–1930 рр. організації, яка зосередила в своїх руках кіновиробництво, прокат, рекламу та кінопресу – Всеукраїнське фото-кіноуправління (ВУФКУ). Навколо нього та кінофабрик у Одесі, Ялті, а згодом і Києва, сконцентрувались не лише відомі кіно-митці, а й письменники, художники.

Провідну роль виконувала, до початку побудови і роботи Київської кінофабрики, в УСРР Одеська кінофабрика. На ній творили провідні режисери, сценаристи, художники, письменники 1920 рр.: О. Довженко, Ю. Яновський, М. Бажан, М. Семенко, Л. Курбас та інші.

Серед них, менш відомим, але який також залишив помітний слід в українській культурі, був письменник, редактор, перекладач Олекса Петрович Варавва (1892–1967 рр.). Його постать у контексті розвитку культури та письменницьку творчість вже розглядали дослідники та краєзнавці [12; 14; 15; 21]. Втім його діяльність у кінематографі ще не

була у полі зору дослідників. У той же час про діяльність і здобутки ВУФКУ вже є дослідження [5] та каталоги виставок [10]. Кінознавство вже напрацювало дослідження та джерела з кіновиробництва у 1920 рр. в УСРР, зокрема і про журнал «Кіно» [11].

Метою дослідження є показ роботи в українському кінематографі Олексі Варави (Кобця), зокрема і на Одеській кінофабриці, де він був головним редактором у 1928–1930 рр.

У некролозі Олексі Варави в «Українському православному слові» отець Нестор Столярчук називає його «одним із дослівно жменьки письменників Великого відродження 20-х років, яким пощастило перейти неушкодженими через сталінське пекло, не зрадивши своїх національних ідеалів, і вирватися з нього...» [22, с. 25]. Але в ньому, як і в інших дослідженнях, практично не згадується про роботу О. Варави на Одеській кінофабриці. Так само не згадується цей короткий період у творчому житті у передмові до мюнхенського видання «Записок полоненого» 1959 р. Михайла Лози [13, с. V–XVI].

Всеукраїнське фото-кіноуправління створено 13 березня 1922 р. із Всеукраїнського кінокомітету при Народному комісаріаті освіти [10, с. 35]. І так воно залишалось автономним до 13 лютого 1930 р. , коли було створено Радою народних комісарів СРСР Всесоюзне кіно-фотооб'єднання («Союзкіно») і українське кіно втратило самостійність, перетворившись на державний трест «Українфільм», який було виведено із відання Народного комісаріату освіти УСРР і підпорядковано Союзкіно [10, с. 6].

Одеська кінофабрика була створена як Перша кінофабрика ВУФКУ на базі націоналізованих більшовиками приватних дореволюційних кіностудій Харитонова, Борисова і Гросмана. Тоді ж була створена у Ялті Друга кінофабрика ВУФКУ на основі кіностудій Ханжонкова і Єрмольєва. Київську кінофабрику (третю у складі ВУФКУ) почнуть будувати у квітні 1927 р. і перший її фільм вийде на екрани у лютому 1929 р. [10, с. 45].

Організаційна і економічна самостійність ВУФКУ, залучення кращих кінематографічних та літературних сил сприяли швидкому зростанню кіновиробництва в УСРР (у 1922 р. знято 4 фільми, а у 1927 р. – близько 20). Зросла і мережа кінотеатрів (1925 – 311, 1929 р. – 2136), які підпорядковувались також управлінню. ВУФКУ у 1927 р. випустило понад третину фільмів СРСР. Також у Одесі було створено у 1924 р. перший кіноосвітній заклад – Одеський державний технікум кінематографії [10, с. 35]. Популярності кіно сприяв і вихід профільного журналу «Кіно» (до лютого 1932 р. на першій сторінці зазначалось «журнал української кінематографії»). Спочатку він

видавався у Харкові (1925 р), потім – у Києві (1926–1932 рр.) та знову у Харкові (1932–1933 рр.) [11, с. 5]. До нього редакторами, сценаристами ВУФКУ працювали М. Семенко, Ю. Яновський [4], І. Бабель, О. Досвітній, О. Вишня, М. Йогансен [10, с. 67]. Саме Михайль Семенко – лідер київських футуристів, прийшовши у ВУФКУ, запросив багатьох літераторів із якими товаришував, а також і сперечався, а потім – і до Одеси на кінофабрику. Це призвело до притоку літераторів сценаристами у кіновиробництво. Зокрема і М. Бажана, який очолив журнал «Кіно» [23, с. 20]. Можна погодитись із авторами і кураторам виставки та каталогу «ВУФКУ. Lost&Found», що організація мала економічну успішність, культурну автономію та інклюзивну кадрову політику. Вона стала експериментальним майданчиком для авангардних течій і залучила найпрогресивніші мистецькі сили [10, с. 10].

Зусиллями митців ВУФКУ, у першу чергу Одеської кінофабрики, було створено масову моду, запит на кіновиробництво. Захоплення кіно призводить до того, що з'являється велика кількість аматорів, бажаючих зніматись у кіно. І журнал «Кіно» відмовляє від кінематографічної діяльності. А директор Одеської кінофабрики Павло Нечес видає книжку у 1930 р. «Кіноактори і кіномани», де вказує, що ця сторона кіноманії мала негативний ефект [10, с. 35].

Загальний бюджет Одеської кінофабрики на 1927 р. становив 1576566 карб. Із цієї суми 29,5% становила заробітна платня. А вона у кіноіндустрії ВУФКУ була у адміністраторів у півтора рази вище ніж середня в СРСР у 1926–1930 рр., а у творчих працівників – у два рази вище. Завдяки українським літераторам зростає частка української тематики – за планами на 1926–1927 рр. вона мала зрости від 40 до 80%. Також із 1926 р. були тотально українізовано титри фільмів для внутрішнього прокату [10, с. 41, 77].

Кіномистецтво у свою чергу також впливало на літературний процес. Головний редактор кінофабрики Ю. Яновський пише роман «Майстер корабля» [10, с. 77], який фактично показує середовище Одеської кінофабрики. Творче середовище, як це часто буває, породжувало і конфлікти. І часто це була не особиста творча конкуренція, а протистояння ідей та, навіть, міжгрупове (на етнічному ґрунті) протистояння. О. Довженко, у анкеті журналу «Кіно» у 1928 р. опосередковано вказує на проблеми у літературно-кінематографічних відносинах: «Припинити політиканство літературних груп навколо кіно й довести їм, що їм треба всім вчитись» [2; 5, с. 128]. Ось у такій ситуації прийшов на роботу до Одеської кінофабрики Олекса Варавва. Про цей період діяльності

письменника і редактора збереглося мало матеріалів. Адже він під час Другої світової війни залишився на окупованій території, працював у газетах Харкова та емігрував на захід. Тому цінними є для висвітлення теми матеріали із Меморіально-літературного музею братів Вараввів у Канівській гімназії імені І. Франка, які не оприлюднювались раніше. Це «Матеріали до кореспонденційної автобіографії», укладеної сином письменника Олександром Ворониним (Вараввою) у США за його листуванням [18]. А також машинописні матеріали до «Записок письменника», які так і не були завершені та повністю не публікувались [17]. Олекса Варавва з листопада 1928 р. працював головним редактором Одеської кінофабрики. За його спогадами, на південь йому рекомендували виїхати лікарі [17, с. 6].

Вже з кінця 1920 рр. починаються спроби підпорядкувати ВУФКУ союзному центру. У березні 1928 р. на нараді в Москві йшлося про створення всесоюзного синдикату і підпорядкування ВУФКУ Вищій раді народного господарства. У той час українські письменники, які були пов'язані з діяльністю управління, звернулися з листом до НКО УСРР про загрозу «руїни» української кінематографії. Вони скаржились на невдале керівництво ВУФКУ Олександром Шубом, запрошення до роботи в управлінні другорядних російських «творчих сил». У листі Д. Бузько, Г. Шкурупій, В. Атаманюк, М. Ятко вказують, що О. Шуб звільнив Ю. Яновського, оскільки вважав його «крамольником», а М. Семенка – за те, що у Харкові той викривав «безгосподарність і самодурство, що панують у ВУФКУ» [10, с. 153–156].

Звісно, що події на Одеській кінофабриці не залишились поза увагою радянських каральних органів. Ще у 1927 р. ДПУ збирала компрометуючі матеріали про працівників Одеської кінофабрики О. Довженка, Ф. Лопатинського, Д. Демуцького, які, за їх версією, планували створити «націонал-шовіністичну» організацію з метою посилити «національний антагонізм між українцями і не українцями» [10, с. 153].

А ґрунтом для протистояння були не тільки кадрові, а і мовні проблеми. Як писав у 1929 р. Борис Антоненко-Давидович, із яким співпрацював Олекса Варавва, раніше українському діячеві культури і «не снилось», що титри у фільмах будуть писати українською мовою, не дивлячись на насмішки «всеросійського обивателя». Так само, як і факт існування українського кінематографа, ВУФКУ «як окремого закладу», що є величезним здобутком. Письменник, задіяний у кіновиробництві, вірив, що невдовзі, як і капела «Думка», яка

«чарувала» у 1929 р. Західну Європу, так і кінематограф сприятиме визнанню української культури у світі. А також він бачив важливу роль кінематографа в українізації зросійщених міст України [3, с. 145–146].

У згаданій статті Б. Антоненка-Давидовича також бачимо цей відгомін боротьби у середовищі кіномитців. Він вказує, що у кіновиробництві дуже мало діячів, пов'язаних із загальним українським культурним процесом. Для них українське кіно часто було трампліном для того щоб вийти на всесоюзний масштаб, а «товаришка українізація» обмежується лише титрами: «Окрім редакторату, на фабриках наших панує скрізь російська мова. Є навіть українські режисери, що не з практичних потреб, а з якихось своїх міркувань вважають за доцільне під час роботи в павільйонах користуватись тільки російською мовою, а перебуваючи в Москві не гребують у розмові з російськими кіно-робітниками серйозно вживати слова «хахол», «хахлушечка» [3, с. 154]. Сам факт виходу та тон статті у провідному журналі республіки та обговорювані у ньому теми, показують гостроту ідейної боротьби в середині кіновиробництва та напругу навколо нього.

13-14 вересня 1928 р. у Києві відбулась нарада київських і харківських письменників із обговорювання тематичного плану ВУФКУ на 1928–1929 рр. Були присутні О. Довженко, М. Йогансен, Б. Антоненко-Давидович, О. Слісаренко, В. Підмогильний, С. Пилипенко, В. Ярошенко, Л. Первомайський. Серед іншого М. Йогансен вважав цей план агітаційно-пропагандистським, який «загрожує загубити художній фільм». Олександр Довженко наголошував, що письменник не може втручатись у постановку сценарію, він повинен давати ідею сценарію, а справа режисера його оформлювати. Була прийнята і відповідна резолюція [20, с. 15, 16]. Валеріан Підмогильний наголошував на обмежених можливостях сюжетів для якісного кіно. У рішенні наради застерігалось від «малоросійського» підходу щодо тем історичних і рекомендувалось запустити у виробництво вже готовий сценарій «Слово о полку Ігоревім», фільм, який міг бути «епохальним в історії української радянської кінематографії». Зазначимо, що сценарій так і не був реалізований [5, с. 129].

За словами Олекси Варавви, основним змістом згаданих «Записок письменника» серед інших тем мали стати розповіді про Українське товариство драматургів і композиторів (УТОДІК), «засноване елітою» – М. Кулішем, О. Вишнею, О. Досвітнім, І. Дніпровським та іншими, про роботу над перекладами опер та на Одеській кінофабриці у співпраці з О. Довженком, І. Кавалерідзе та іншими. Важливим для

осягнення тогочасної атмосфери як на Одеській кінофабриці так і в українському кінематографі в цілому, є згадана Олексом Вараввою 5 березня 1959 р. у листі до Дмитра Нитченка ситуація навколо фільму «П'ять наречених» (у листі помилково письменник називає його «Сім наречених»). Боротьба навколо фільму «побічно» призвела згодом до його відходу з Одеської кінофабрики ВУФКУ [18, с. 2].

Тут варто зазначити, що режисер цього фільму росіянин Олександр Соловйов знімав фільм за сценарієм Давида Мар'яна про події Української революції у 1929 р. Сюжет, як і подача матеріалу фільму, без сумніву, містить пропагандистські радянські кліше щодо української державності, боротьби армії УНР, отаманщини та українсько-єврейських відносин у цей час. Як зазначає Лариса Брюховецька, яка посилається на стенограму протоколу обговорення фільму, картина тоді викликала претензії за відсутність показу класової боротьби, сіоністські настрої, показ петлюрівців як гуманних людей [5, с. 110–111]. Як бачимо з листування, Олекса Варавва виступав із інших позицій: цю картину він називав «виразно антиукраїнською» і згадував про свою боротьбу проти її постановки [18, с. 2]. У антиукраїнській спрямованості неважко переконатись переглянувши фільм, який є у мережі Інтернет. Шаблонність образів, така характерна і для пізніших радянських фільмів, очевидна. Не дивлячись на те, що актори, які були задіяні у картині продемонстрували майстерність: дві (!) центральні ролі зіграв Амвросій Бучма, а Степан Шагайда втілює образ петлюрівського отамана, схожого за одягом і фактурою на гетьмана Скоропадського.

Важливо зазначити, що О. Соловйов був помітним режисером на Одеській кінофабриці. Його фільм «Бенефіс клоуна Жоржа» показували письменнику і громадському діячеві Анрі Барбюсу січні 1929 р. в Одесі. Картину він назвав веселою і зворушливою [10, с. 167]. Сам фільм отримав схвальні відгук разом із фільмом П. Долини «Новими шляхами» у журналі «Кіно»: «Вони свідчать, що глибина тем, які взято для цих фільмів, невичерпана і недосліджена. З цих тем найчастіше збирали лише шумовиння... «Бенефіс клоуна Жоржа», через щабель авантюрно-пригодницьких моментів, доходять до трагічності балади, до ліричності у своїх останніх акордах». І хоча О. Соловйов «реабілітував», на думку рецензента Миколи Бажана, тему громадянської війни, він все ж через незнання українського села показував його поверхово [6, с. 6–7]. Цей режисер ставив фільм «Троє» (1928 р.) за творам В. Маяковського і поет був незадоволений екранізацією [5, с. 144-145; 383–384; 518].

На Одеській кінофабриці у 1928 р. також виявились протиріччя між співробітниками-українцями та групою єврейських митців. У 1929 р. конфлікт розгорівся у середовищі художнього відділу. Але він мав не тільки творчий характер. На цю ситуацію звернув увагу у доповідній записці начальник Одеського окрвідділу ДПУ Ємельянов, поданій секретарю Одеського округового комітету І.А. Мусульбасу. З неї видно, що каральні радянські органи уважно слідкували за процесами у «Голлівуді на Чорному морі». Довідуємось про існування на кінофабриці української і єврейської груп. До першої належали Ф. Лопатинський, Г. Стабовий, І Кавалерідзе, В. Радиш (а на нашу думку і О. Варавва). До другої групи, за твердженнями ДПУ, належали Г. Рошаль, Моріан, Устінг, М. Зац, С. Лазурін (Баєвський). Кожна із груп здійснювала «неприкритий національний протекціонізм». І Олекса Варавва, який був керівником художнього відділу, і мав найбільшу вагу, підтримував українських сценаристів, режисерів. Протистояння призвело до звільнення режисера М. Терещенка і Б. Шаранського (одного із авторів фільму «Сумка дипкур'єра»). У доповідній, на нашу думку, дещо перебільшують національну складову цієї боротьби. На це вказують і посилення, що на кінофабриці не допускали митців-росіян, а єврейська група намагалась ставити картини «єврейського змісту». І винуватцями такої ситуації документ ДПУ називає саме «натхненників українського шовіністичного угруповання» і особливо виділяють у ньому сценариста К. Попонника [16, с. 104–106].

Взаємне проникнення видів мистецтва у кінематографі призводило до цікавих проєктів. На початку 1929 р. Іван Кавалерідзе запропонував ідею фільму «Перекоп». Саме О. Варавва звернувся до Ю. Тютюнника, якого просив написати сценарій (лібрето). Із листа Ю. Тютюнника до М. Йогансена довідуємось, що 12 лютого під час перебування у Харкові Олекса Варавва особисто заходив до колишнього українського генерала і запрошував до Одеси та пропонував підписати відповідну угоду [5, с. 399–400]. У листі 26 лютого 1929 р. з Одеси О. Варавва писав, що його чекають на кінофабриці для спільного написання з М. Йогансеном лібрето сценарію згаданого фільму. І.Ю. Тютюнник обіцяв приїхати на кінофабрику для ознайомлення з режисером І. Кавалерідзе та роботою над фільмом [26, с. 509]. У «Записках письменника» Олекса Варавва зазначає, що Юрій Тютюнник працював у Харкові у Народному комісаріаті зовнішньої торгівлі у Держпромі і за його сценарієм було зроблено «одну видатну українську кінокартину» (очевидно мав на увазі фільм «П.К.П.») [17, с. 6]. Але український

генерал не зміг написати сценарій, адже саме 12 лютого 1929 р. Ю. Тютюнника було заарештовано.

Повернувся до Харкова Олекса Варавва на початку 1930 р., «щоб заселити пайову квартиру в новозбудованому будинку письменників «Слово». Згодом із Одеси повернулись родина та речі [17, с. 8]. І надалі О. Варавва не полишав зв'язку з кіномистецтвом: працював як автор сценаріїв, як кінокритик. У журналі «Кіно» у 1932 р. він опублікував аналітичну статтю «Про роботу зі сценарними кадрами». У ній він пише про добре відому йому сферу – участь українських письменників у сценарній роботі: з 88 наявних у роботі на той час сценаріїв авторами 57 були письменники. Водночас О. Варавва пропонував для покращення роботи сценаристів організовувати зустрічі з режисерами, семінари і диспути сценаристів, а також навчання сценаристів для ліквідації їх «технічної не писемності» у кіновиробництві [7, с. 6–7]. У 1932 р. за сценарієм Олекси Варавви режисер Лазар Френкель поставив фільм «Ой люлі-люлі, дитино...» про організацію піонерського загону у міжвоєнній Польщі у прикордонній смузі та заворушення на цегельному заводі. Журнал «Кіно» закидав авторам недостатній показ ролі комуністів у бунті [5, с. 129–130, 388]. Достатньо схвальні відгуки отримав фільм у 1933 р. [1].

У тому ж 1932 р. Олекса Варавва знову працював разом із Лазарем Френкелем над фільмом за літературним твором Григорія Косинки «Червона хустина» [8, с. 12–13]. Про це писав і сам режисер [24, с. 14]. А журнал «Кіно» публікував кадри [25, с. 5] та уривок із сценарію цього фільму [9]. Також у 1932 р. режисер Б. Тягно у Баку знімав фільм «Вирішальний старт» (сценарист В. Охріменко) на тему розвитку радянської промисловості. І повідомлялось, що на головні ролі запрошено акторів-новачків: директора заводу мав грати О. Варавва, а робітницю – М. Маєвська [19, с. 24]. Хоча поки що не вдалося за іншими джерелами перевірити цю інформацію. Фільм був закінчений того ж року [5, с. 372–373].

Таким чином, можна зробити висновок, що письменник, редактор і перекладач Олекса Петрович Варавва (Кобець) у кінці 1920 – на початку 1930 рр. брав активну участь у кіновиробництві. Зокрема плідним було його перебування на посаді головного редактора Одеської кінофабрики. Працюючи як сценарист, організатор кіновиробництва, він був залучений до ідейної боротьби українських митців за тематичну та творчу свободу. Також до протистояння ідейних та національних угруповань на Одеській кінофабриці, що стало причиною залишення ним згаданої посади. І після завершення

роботи на Одеській кінофабриці Олекса Варавва не полишав праці в українському кінематографі.

Джерела та література:

1. Адельгайм Є. Фабульний фільм // *Кіно*. 1933. № 5.
2. Анкета серед партійних, професійних та культурно-мистецьких кіл // *Кіно*. 1928. № 5.
3. Антоненко-Давидович Б. «Дым отечества» / Кінознавчі розвідки в Україні (друга половина 1920-х – перша половина 1930-х рр.) / упор., передм., комент., прим. В.Н. Миславський. Ч. 1. – Харків : Видавництво Точка, 2020. 560 с. С. 145–154.
4. Бонь О.І. Юрій Яновський і Одеська кінофабрика / Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф., 24–25 квіт. 2015 р., Одеса ; відп. ред. М.І. Михайлуца. Одеса : ОНУ, 2015. С. 34–38.
5. Брюховецька Л.І. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ: спроба реконструкції / Кінематографічні студії. Випуск восьмий. К. : Вид. дім «Києво-могилянська академія», 2018. С. 110–111.
6. Буш М. Два фільми // *Кіно*. 1929. № 2(50) . С. 6–7.
7. Варавва О. Про роботу з сценарними кадрами // *Кіно*. 1932. № 19–20. С. 6–7.
8. Варавва Ол. Сценарист і режисер // 1933. № 2 [132]. С. 12–13.
9. Варавва Ол. Червона хустина : урив. зі звук. дит. сцен. // 1933. № 2 [132]. С. 14–16. – 3-я с. обкл.
10. ВУФКУ. Lost&Found. Київ : Національний центр Олександра Довженка, 2019. 256 с.
11. «Кіно» (1925–1933) : сист. покажч. змісту журн. / авт.-упоряд.: Н. Казакова, Р. Росляк ; авт. вступ. ст.: Л. Брюховецька, С. Тримбач ; наук. ред.: В. Кононенко, С. Тримбач ; М-во культури України, Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України». К., 2011. 256 с.
12. Лоза М. Олекса Варавва (О. Кобець). Збірник праць і матеріалів на пошану Василя Лева (1903-1991) / ред.: О. Купчинський та ін. Л.; Нью-Йорк; Париж та ін., 1996. С. 200-241.
13. Лоза М. Передмова / Кобець О. Записки полоненого. Мюнхен : Вид-во «Дніпрова хвиля», 1959. С. V-XVI.
14. Максимов І. Брати Варави: Незамулені джерела. Канівщина літературна. К. : ДІА, 2019. 64 с.
15. Максимов І. Сходинки Олекси Варавви-Кобця // *Дзвін*. 1996. № 9. С. 108–111.
16. Марочко В.І. Зачарований Десною: Іст. портр. Олександра Довженка. К. : Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 285 с.
17. Музей-архів братів Вараввів при Канівській гімназії імені І. Франка (далі – МАБВ). Матеріали до «Записок письменника». 19530–1960.
18. МАБВ. Матеріали до кореспонденційної автобіографії.
19. Наша хроніка. 1932. № 7/8 [115/116]. С. 24 – 3-я с. обкл.
20. Письменники й українське кіно // *Кіно*. 1928. № 10. С. 15.
21. Сорокопуд І. Струмки могутньої ріки. Канівщина літературна. Канів : Родень, 1998. 88 с.

22. Столярчук Н. О. Кобець // Українське православне слово. Саунт Боунд Брук. № 1968. Ч. 2 С. 25–27.
23. Сулима М. Микола Бажан: між Михайлем Семенком і Миколою Хвильовим // Слово і час. 2004. № 10. С. 18–24.
24. Френкель Л. Про дітей, з дітьми // 1933. № 2 [132]. С. 14.
25. Червона хустина // 1933. № 5 [135]. С. 5.
26. Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ІПУ. Документи і матеріали / упоряд.: В.Ф. Верстюк, В.В. Скальський, Я.М. Файзулін. НАН України. Інститут історії України. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. 616 с.; іл.

УДК (477.7):352.93(=411.16):316.722) «1917»

**ОРГАНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНИЦЬКОГО ПРОСТОРУ
В СЕРЕДОВИЩІ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СІМФЕРОПОЛЬСЬКОЇ ГАЗЕТИ
«ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ»)**

Т.С. ВІНЦКОВСЬКИЙ,

докт. іст. наук, доц.,
*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(Україна)*

Протягом 2005–2019 рр. нами було опубліковано 14 статей, присвячених становищу етнічних груп Таврійської губернії під час революції 1917 р., де основним джерелом інформації виступила щоденна сімферопольська газета «Южные ведомости». Дослідницька оптика революційних подій охопила понад 13 громад (поляки, караїми, українці, білоруси, кримчаки, латиші, естонці, вірмени, болгары, серби, греки, німці, кримські татари та інші), кожна з яких із різним рівнем активності відрефлексувала на падіння царату й нові виклики часу. Найбільш випукло часопис змальовував громадсько-політичну діяльність кримських татар, українців та євреїв, що було цілком логічно, зважаючи на питому вагу згаданих народів в етнічній структурі населення регіону. Не випадково чималу частину газетної площі займали дописи не лише про участь кримських татар та євреїв у національних заходах, муніципальних кампаніях, виборах до Всеросійських Установчих зборів тощо, але й відбивалися сюжетні лінії щодо культурних запитів, передусім в освіті. Відтак 2019 р. світ побачила окрема публікація з окресленої тематики [1].